

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

Волинський Анатолій Костянтинович

УДК 342.9

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ
У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії і політології Міжрегіональної академії управління персоналом

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
КОВАЛЕНКО Валентин Васильович
Міжрегіональна академія управління персоналом, директор інституту права

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
СІЛЕНКО Алла Олексіївна
Одеська національна академія зв'язку ім. О. С. Попова, проректор з навчальної і виховної роботи

кандидат політичних наук
СТУЛОВА Інна Михайлівна
Одеський юридичний інститут Національного університету внутрішніх справ, доцент кафедри соціально-економічних дисциплін

Провідна установа: Львівський національний університет ім. Івана Франка, кафедра політології, Міністерство освіти і науки України, м. Львів

Захист відбудеться “23” червня 2006 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 513.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий “22” травня 2006 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Єфтені Н. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми може бути презентована у трьох аспектах. *По-перше*, політичний процес є однією з базових категорій політичної науки, дослідження і розкриття якої є одним з її основних завдань. Більше того, досліджуючи політичний процес ми тим самим звертаємося до інших ключових категорій сучасної політології. *По-друге*, протягом останніх десятиліть однією з домінуючих тенденцій у сучасній політичній науці можна назвати спробу класифікації існуючих підходів до визначення політичного процесу і розробки універсальної концепції взаємодії політичних суб'єктів, які мають своїм наслідком формування, зміну та розвиток політичної системи. *По-третє*, предметна сфера дисертаційної тематики прямо пов'язана з загальними питаннями визначення методологічних основ щодо аналізу сучасних політичних явищ і процесів, стосовно яких традиційні класичні схеми виявляються далеко не завжди адекватними.

Водночас актуальність звернення до теоретико-методологічних основ осмислення політичного процесу зумовлена не лише причинами суто наукового характеру, але й складним і суперечливим характером розвитку суспільно-політичних відносин в Україні. В цьому сенсі загальні процеси розбудови в Україні демократичної політичної системи, а також нагальна потреба щодо проведення державно-правової та політичної реформи змушують нас звертатись до розробки науково-теоретичних моделей реформування політичної сфери. Завдяки аналізу специфіки протікання політичного процесу в сучасній Україні, ми отримуємо можливість визначити ступінь наближення її політичної системи до ідеалів демократії, окреслити перспективи її подальшого розвитку, вказати на ті проблемні моменти, від розв'язання яких залежить політичне майбуття України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає перспективному плану основних напрямів виконання дисертаційних досліджень для аспірантів Міжрегіональної академії управління персоналом в галузі суспільно-політичних дисциплін і є частиною комплексної науково-дослідницької теми "Політико-правові проблеми становлення і розвитку сучасної української держави" (номер державної реєстрації 0101U0001195). Тематика дисертаційного дослідження узгоджується з переліком заходів щодо науково-теоретичного забезпечення державно-правової та політичної реформи в Україні.

Мета і задачі дослідження – виявлення, характеристика та аналіз основних теоретико-методологічних підходів дослідження політичного процесу в сучасній політичній науці. При цьому автор визначає як пріоритетну ціль узагальнення наявних на сьогоднішній день базових науково-теоретичних моделей опису політичного процесу, що дозволяє характеризувати політичний процес як складне, різнопланове, але цілісне явище існування та функціонування політичної системи суспільства.

Досягнення поставленої мети обумовлює необхідність вирішення ряду конкретних **завдань**:

- надати комплексну характеристику існуючих у вітчизняній та зарубіжній політичній науці концепцій політичного процесу, висвітлити основні напрями критики зазначених концепцій та визначити основні теоретичні підходи до інтерпретації змісту політичного процесу та його основних суб'єктів;

- на матеріалі сучасної політичної транзитології та компаративної політології проаналізувати специфіку протікання політичного процесу в періоди суспільно-політичних трансформацій, окреслити специфіку дослідження окремих аспектів політичного процесу в теоріях політичної модернізації;

- порівняти існуючі класифікаційні теорії визначення стадій політичного процесу, дослідити характер окремих стадій та взаємодію між ними, запропонувати стадійно-динамічну модель опису політичного процесу, яка б могла застосовуватись щодо стабільних і перехідних політичних систем;

- проаналізувати політичний інтерес як джерело політичної активності та основний стимулюючий фактор політичного процесу, продемонструвати його вплив на розвиток політичних процесів і виявити механізми взаємодії політичного інтересу та політичного процесу;

- аргументувати методологічну доцільність застосування векторного опису політичного процесу, який дозволяє представити його як взаємодію політичної участі та політичного функціонування;

- визначити місце і роль політичного конфлікту в політичному процесі, охарактеризувати його значення для розвитку політичної системи, виявити його позитивний адаптаційний потенціал;

- порівняти причини виникнення і способи розв'язання політичних конфліктів у демократичних, перехідних і недемократичних політичних системах;

- обґрунтувати необхідність розробки та формування політико-правової основи розв'язання політичних конфліктів, створення відповідної законодавчої бази, яка б дозволила ввести процес вирішення політичних конфліктів у правове русло, визначити можливі законодавчі кроки у цьому напрямі, які мають відбутись в Україні в ході політичної і державно-правової реформи.

Об'єкт дослідження – політичний процес, як розвиток основних форм політичної діяльності та політичних відносин, який пов'язаний з функціонуванням політичної влади та реалізацією політичними суб'єктами існуючих суспільно-політичних інтересів.

Предмет дослідження – сучасні концептуальні підходи до аналізу політичного процесу, які дозволяють виявити його цілісність, розкрити його сутність, специфіку взаємодії основних суб'єктів політичного процесу, а також характер протікання політичного процесу в політичних системах різного типу.

Методи дослідження. Використані в дисертації методи науково-теоретичного аналізу обумовлені специфікою теми дисертації і ґрунтуються на принципі паритетного висвітлення

основних теоретико-методологічних концепцій політичного процесу, представлених у сучасній політичній науці. Так, у процесі реконструкції історії розвитку концептуальної основи дослідження політичних процесів, активно використовувався історичний метод. Завдяки застосуванню структурно-функціонального методу, були досліджені основні категорії, які залучаються до аналізу політичного процесу, описані їх теоретико-практичний зміст і значення для конструювання цілісної теоретичної моделі характеристики політичного процесу.

Водночас успішне виконання дисертаційних завдань передбачало залучення ряду емпіричних методів дослідження. Серед них слід назвати методи соціологічного та статистичного аналізу, які дали змогу представити характер сприйняття політичного процесу в цілому, його окремих аспектів та ступінь участі у ньому різних верств населення України. Також висвітлення правових аспектів регулювання та регламентації політичного процесу зумовило залучення ряду спеціальних методів, які застосовуються в юридичній науці. Це методи доктринального та офіційного тлумачення правових норм, компаративно-правового та історико-правового аналізу. Основними методологічними принципами дисертаційного аналізу є фундаментальні наукові вимоги об'єктивності, системності і конкретності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у дисертації вперше подається комплексний концептуальний аналіз основних теоретико-методологічних підходів дослідження політичного процесу в сучасній політичній науці. При цьому акцентується особлива увага на цілісності та системності відображення політичного процесу, що унеможливорює його зведення чи до політичної участі, чи до політичного функціонування, а також до простого результату поєднання окремих політичних дій. Сформульоване авторське бачення можливостей та перспектив побудови універсальної теоретико-методологічної моделі розгляду політичного процесу, яка може застосовуватись до політичних систем різного типу.

- Обгрунтовано, що до основних властивостей політичного процесу, які дозволяють чітко відокремити його від інших типів суспільних процесів, належать такі: а) центральною ланкою політичного процесу є взаємовідносини, які утворюються між державою та суспільством; б) з точки зору своїх наслідків, а також участі у ньому, політичний процес завжди охоплює достатньо великі групи людей; в) у політичному процесі завжди кристалізується певний політичний інтерес, який забезпечується за допомогою авторитету та повноважень публічної влади; г) політичний процес тісно пов'язаний з іншими сторонами життя суспільства і, як правило, має прямий чи опосередкований вплив на них; д) сам політичний процес становить одночасно спосіб і результат взаємодії політичних сил.

- Доведено, що найбільш методологічно ефективним способом аналізу політичного процесу є функціональний метод. У цьому сенсі політичний процес розглядається як виконання всіма елементами політичної системи ряду базових функцій: а) забезпечення політичної влади певної

соціальної групи чи більшості членів даного суспільства; б) забезпечення управління різними сферами життя соціуму в інтересах більшості членів суспільства чи окремої соціальної групи; в) забезпечення мобілізації засобів та ресурсів, необхідних для досягнення суспільно-політичних цілей та задач; г) забезпечення виявлення, артикуляції та представництва політичних інтересів різних суб'єктів політичних відносин; д) забезпечення інтеграції окремих елементів політичної системи з метою створення необхідних умов для її розвитку і вдосконалення; є) забезпечення легітимації політичної влади; ж) забезпечення політичної соціалізації.

- Визначено, що специфічними рисами, які характеризують політичний процес в перехідних політичних системах, є такі: а) домінування революційних перетворень над еволюційними; б) зміна балансу між базовими та периферійними політичними процесами; в) інноваційний характер переважної кількості політичних відносин та інститутів; г) недотримання загальноприйнятих стандартів та методів політичної боротьби між різними суб'єктами політичного процесу; д) значні хитання в структурі політичної участі; е) відсутність чітко виражених циклів політичного процесу, які обумовлюються не стільки виборчими циклами, скільки перманентною боротьбою конкуруючих політичних еліт між собою.

- Політичний процес може бути розглянутий принаймні в двох теоретичних аспектах: як універсальний спосіб існування політичних систем, та як форма реалізації конкретних політичних дій. В останньому випадку політичний процес втрачає свої універсальні властивості і стає відображенням сукупності тих чи інших політичних дій, спрямованих на досягнення найрізноманітніших політичних цілей.

- Поєднання стадійно-динамічного та векторного підходів в описі політичного процесу дає можливість скласти його цілісну структурно-функціональну модель, яка відображає основні його аспекти, дозволяє охарактеризувати його основні суб'єкти, виявити причини їхньої активності та способи діяльності, пояснити можливості впорядкування окремих політичних інтересів і стабілізації політичної системи.

- Політичний конфлікт виступає невід'ємною частиною будь-якого політичного процесу, існування якої обумовлюється як плюралізмом основних суб'єктів та агентів політичного процесу, так і різноманітністю тих базових суспільних потреб та інтересів, які реально конституюють складну й різнобарвну картину політичного життя соціуму. Таким чином, політичні конфлікти перетворюються з граничної форми вираження протистояння політичних суб'єктів на ефективний спосіб забезпечення політичного розвитку соціуму.

- Виступаючи складовим елементом політичного процесу, політичний конфлікт не є статичним і перманентним станом політичної системи, в якому постійно перебувають суспільство і держава, з одного боку, та різні державні інститути й гілки влади – з іншого. У зв'язку з цим надзвичайно важливо усвідомлювати динамічну природу політичних конфліктів, оскільки їх позитивні

властивості проявляються тільки тоді, коли ці конфлікти вирішуються, а інтереси, що їх породили, задовольняються.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що концептуальні положення дисертації можуть бути використані у подальшому науковому вивченні політичних процесів. Разом з тим, результати проведеного дослідження дозволяють скласти цілісне уявлення про існуючі теоретико-методологічні концепції аналізу політичного процесу, висвітлити основні напрями критики окремих теорій політичного процесу, продемонструвати необхідність подальшої роботи в напрямі розробки загальної теорії політичного процесу. Викладений у дисертації матеріал може бути використаний у викладенні лекційних курсів з політології, історії політичних і правових вчень, теорії політичних інститутів та процесів, порівняльної політології. Зроблені автором узагальнення можуть залучатись до розробки нових нормативних та спеціальних курсів, науково-методичних програм для підготовки бакалаврів, спеціалістів, магістрів в галузі політичних наук, складання планів семінарських занять, тощо. Водночас ознайомлення з дисертацією сприятиме підвищенню рівня політичної культури, розумінню специфіки політичного процесу за умов демократичного транзиту.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї та теоретичні положення дисертації були апробовані у виступах на науково-практичних конференціях: “Демократія на пострадянському просторі: теорія і практика” (Сімферополь-Ялта, 2000), “Проблеми державотворення та захист прав людини в Україні” (Острог, 2001), “Розвиток демократії та демократична освіта в Україні” (Одеса, 2002). Також автор брав постійну участь у роботі спеціалізованих тематичних семінарів для аспірантів та викладачів, які проводились кафедрою філософії і політології Міжрегіональної академії управління персоналом, виступав з доповідями під час проведення “круглих столів” на теми: “Взаємодія влади і опозиції у демократичних політичних системах: теорія і практика” (Київ, 2001), “Перспективи політичної реформи в сучасній Україні” (Київ, 2003).

Публікації. По темі дисертації опубліковано 4 наукові статті, всі з яких вийшли у фахових наукових виданнях, затверджених переліком ВАК України.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, що випливає з поставленої мети та основних завдань. Робота складається зі вступу, трьох розділів (11 підрозділів), висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертаційного тексту (без списку використаних джерел) займає 193 сторінки. Список використаної літератури включає 299 найменувань і займає 17 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У І розділі “Поняття політичного процесу та його наукова інтерпретація у сучасній політології” окреслені основні концептуальні підходи до аналізу політичного процесу в межах дослідження транзитивних політичних систем.

У підрозділі 1.1. “Концепції політичного процесу у вітчизняній та зарубіжній політичній науці” аналізуються три основні концептуально-методологічні підходи (інституційний, біхевіоральний та структурно-функціональний), які сформувались у сучасній політичній науці щодо дослідження політичного процесу. Найбільш коректним з методологічної точки зору є застосування “широкого” розуміння політичного процесу. Воно виходить з того, що політичний процес не може бути зведеним виключно до діяльності органів державної влади, а являє собою політичну діяльність індивідів та їх груп, політичних структур суспільства, держави спрямовану на досягнення й реалізацію їхніх політичних інтересів. При цьому загальний вектор політичних процесів визначається не лише рішеннями, які приймаються на рівні державної влади, але сукупними політичними зусиллями всіх елементів політичної системи.

Пов’язуючи поняття політичного процесу з політичною системою, не можна встановлювати між ними відношення одnobічної детермінації. Дійсно, політичний процес можливий лише за умов існування політичних суб’єктів, які впорядковано діють на основі права та інших соціальних норм, в рамках яких здійснюється політична влада. Отже, з теоретико-методологічного погляду значущість поняття “політичного процесу” полягає в тому, що воно дозволяє нам охарактеризувати динаміку формування та розвитку політичних систем, і тим самим розробити їх цілісну модель

Таким чином, подаючи загальне визначення політичному процесу, ми можемо окреслити його як *створення, відтворення і розвиток основних форм політичної діяльності та політичних відносин, яке пов’язане з функціонуванням політичної влади та реалізацією політичними суб’єктами існуючих суспільно-політичних інтересів.*

У підрозділі 1.2. “Зміни у характері політичного процесу в періоди суспільно-політичних трансформацій” автор доводить, що однією з найважливіших методологічних проблем аналізу політичного процесу трансформаційного періоду є неможливість застосування традиційних класифікаційних моделей (“класифікаторів”) політичного процесу. Дійсно, всі вони ґрунтуються на положенні про стабільність того чи іншого типу політичної системи (демократична чи недемократична політична система), відповідно до чого всі політичні процеси в найбільш загальному вигляді визначаються як “нормальні” для цього типу політичної системи чи “аномальні”. Тобто, основним критерієм для оцінки політичного процесу виступає саме політична система.

Серед основних чинників, що визначають суперечливий характер політичного процесу в умовах трансформації політичної системи, слід виділити наступні: а) потужний вплив авторитарних

тенденцій (схильність до формалізації чи обмеження форм політичної участі громадян, надмірна концентрація влади, застосування заходів, які сприяють встановленню жорсткого контролю над політичною поведінкою громадян чи їх відчуженню від політики, і т.д.); б) амбівалентний характер самої політичної системи, в якій хаотично поєднуються демократичні й авторитарні елементи; в) позапублічність значної кількості політичних дій та рішень, що унеможлиблює їх швидко й адекватну оцінку; г) невідповідність реальної діяльності значної кількості політичних інститутів тим основним функціям, які вони повинні виконувати в умовах демократії; д) значна розбіжність між офіційно проголошеними цілями політичної діяльності та їх фактичною діяльністю.

У II розділі **“Структурно-функціональний метод дослідження політичних процесів: основні категорії”** досліджуються політико-правові і теоретичні аспекти класифікації стадій політичного процесу, висвітлюється специфіка структуризації та впливу політичних інтересів на протікання політичних процесів, а також аналізується співвідношення політичної участі і політичного функціонування в політичному процесі як двох необхідних векторів його реалізації.

У підрозділі 2.1. *“Політико-правові і теоретичні аспекти класифікації стадій політичного процесу”* автор звертає увагу на те, що одним з найбільш часто застосованих методів, які використовуються політологічною наукою для визначення стадій політичного процесу, є метод структурного аналізу політичного процесу. У цьому випадку політичний процес тлумачиться як зовнішнє вираження будь-яких дій політичного, а також політико-правового, характеру, спрямованих на конституювання та відтворення політичної системи суспільства.

Паралельно з застосуванням класифікаційної моделі виділення стадій політичного процесу, яка ґрунтується на тлумаченні політичного процесу як відображенні станів політичної системи, в ході реалізації нею своїх основних функцій, ми можемо водночас залучити критерій якісної оцінки стану політичної системи. В цьому сенсі можна виділяти такі три стадії політичного процесу, як: а) відтворення вже існуючих соціально-політичних зв'язків. Досить часто в сучасній політологічній науці цю стадію визначають поняттям “стадії нормального розвитку”; б) реагування на зміни у соціальному середовищі. Ця стадія виявляє свою сутність в сукупності реформаційних, модернізаційних та адаптаційних політичних процесів; в) руйнація політичної системи, коли кількість вхідних даних значно перевищує можливий потенціал реагування політичної системи. Проте, на думку автора, така класифікація стадій політичного процесу набуває свого методологічного значення лише у поєднанні з першою класифікаційною моделлю, оскільки у разі застосування таких показників, як відтворення, розвиток та занепад, йдеться не стільки про стадії політичної системи, скільки про її якісні стани, чи точніше – про визначення основних тенденцій її розвитку.

У підрозділі 2.2. *“Політичний інтерес та його вплив на протікання політичних процесів”* висвітлюється проблема співвідношення специфіки й характеру структуризації політичних

інтересів та протікання загальнодержавних і локальних політичних процесів. У зв'язку з цим автор розглядає вплив ідеологічного чинника на артикуляцію і структурування політичних інтересів. Важливість дослідження специфіки ідеологічної структуризації політичних інтересів пояснюється тим, що досить часто ні організаційно, ні технічно, ні матеріально неможливо вивчити весь спектр суспільних політичних інтересів. Тоді одним з найбільш ефективних шляхів виявлення структури та змісту цих політичних інтересів є звернення до ідеологій, коли ті сегменти суспільства, що підтримують або консолідуються з тією чи іншою політичною ідеологією, розглядаються як носії певних визначених політичних інтересів. Це, в свою чергу, дозволяє зробити висновок про домінування тих чи інших конкретних політичних інтересів у суспільстві і їх конститутивну роль щодо політичного процесу.

Рівень ідеологічної структуризації політичних інтересів безпосередньо впливає на характер протікання політичного процесу, оскільки сам політичний інтерес є постійним стимулом, який змушує політичні суб'єкти діяти і перетворює окремі і випадкові акти політичної активності на цілісний, і головне – цілеспрямований політичний процес. Тому політичний процес в стабільній демократичній державі, а також всіх тих державах, які ставлять за мету державотворення такі орієнтири, як демократична, правова і соціальна держава, завжди відбувається на ґрунті ідеологічної структуризації окремих політичних інтересів, їх інтеграції на основі певної ідеології, діяльності державної влади відповідно до ідеологічних настанов тієї політичної сили (політичної партії), яка виступає носієм і виразником домінуючих в суспільстві політичних інтересів.

У підрозділі 2.3. *“Співвідношення політичної участі і політичного функціонування у політичному процесі”* доводиться, що доцільність розмежування цих двох складових політичного процесу зумовлена тим, що завдяки їх виокремленню постає можливість чітко визначити, в якому сенсі вживається поняття „політична система” (чи то у широкому, чи у вузькому), і який саме вектор політичної діяльності аналізується. Кажучи про політичну участь, предметом політологічного дослідження стає сфера впливу громадян (суспільства) на діяльність інституціоналізованих органів політичної влади. У цьому сенсі до сфери дослідження залучаються такі категорії як “політична поведінка”, “політична активність”, “ступінь усвідомлення політичних інтересів” тощо. Сам політичний процес розглядається крізь призму взаємодії суспільства і держави при акцентуванні на можливості впливу першого на другу. На відміну від цього, поняття “політичне функціонування” описує діяльність органів політичної влади, яка є спрямованою на: а) залучення громадян до участі у політичному процесі з метою отримання їх підтримки; б) реалізацію політичної влади; в) здійснення державно-управлінських функцій.

У III розділі **“Методологія конфліктологічного аналізу політичних процесів”** дисертант приділяє увагу дослідженню змісту поняття „політичного конфлікту” як одного з визначальних факторів політичного процесу, виявляє і систематизує причини виникнення політичних конфліктів

у демократичних, перехідних і недемократичних політичних системах, з'ясовує політико-правові основи розв'язання політичних конфліктів, формулює власні пропозиції щодо введення процесу вирішення політичних конфліктів у сучасній Україні у правове русло.

У підрозділі 3.1. *“Політичний конфлікт як фактор політичного процесу”* дисертант вказує на виникнення специфічного способу дослідження політичного процесу, який тлумачить його як послідовну зміну фаз виникнення, артикуляції та розв'язання різноманітних політичних конфліктів.

Політичний конфлікт набуває своїх позитивних конститутивних ознак щодо процесу політичного розвитку лише в тому випадку, коли в суспільстві та політичній системі сформовано і відпрацьовано механізми розв'язання політичних конфліктів. У контексті сказаного автор формулює положення, що основні зусилля, які докладаються до вирішення чисельних політичних конфліктів в умовах політико-правових реформ, мають бути спрямовані не тільки на усунення причин, які породили зазначені конфлікти, але й на формування *“культури вирішення політичних конфліктів”*. У зв'язку з цим набуває особливого значення запропоноване Р.Дарендорфом поняття *“регульованого політичного конфлікту”*. Зокрема, порівнюючи характерні властивості традиційних та сучасних політичних конфліктів, можна зробити висновок, що класична модель *“непримиренної боротьби”* різних класів, верств, інтересів, груп тощо, як основної властивості політичного конфлікту, відходить у минуле. Таким чином, нині, навіть в умовах модернізації та реформування політичних систем, політичні конфлікти перетворюються з граничної форми вираження протистояння політичних суб'єктів на ефективний спосіб забезпечення політичного розвитку соціуму. У сучасних умовах політичний конфлікт є не стільки наслідком існування традиційного ранньокласового антагоністичного суспільства, скільки породженням неантагоністичного постіндустріального суспільства плюралістичного типу.

Типологія політичних конфліктів, яка дозволяє адекватно дослідити політичний процес, повинна враховувати цілий спектр чинників, які впливають на характер протікання політичного конфлікту та на методи його розв'язання, що застосовуються в конкретних політичних ситуаціях. До цих чинників, слід віднести наступні: а) тип політичної системи; б) предмет політичного конфлікту; в) інституційна характеристика суб'єктів політичного конфлікту; г) психологічна характеристика суб'єктів політичного конфлікту (мотиви політичної поведінки, політичні традиції, політичні стереотипи, політична культура).

У підрозділі 3.2. *“Причини виникнення політичних конфліктів у демократичних, перехідних і недемократичних політичних системах”* обґрунтовується гіпотеза про існування фундаментального зв'язку між типом політичної системи, причинами виникнення політичних конфліктів та способами їх розв'язання. У зв'язку з цим, фундаментальною властивістю демократичних політичних систем є те, що політичний процес у них завжди має дві базові властивості. По-перше, він є процесом *“включення”*. Це означає, що активними суб'єктами

демократичного політичного процесу виступає як держава, так і суспільство. При цьому “включеність” означає можливість реального залучення як громадян, так і їхніх організацій (об’єднань, партій, рухів, груп тощо): а) до формування політичної системи та окремих органів державної влади; б) до процесу прийняття політичних рішень; в) до контролю над функціонуванням органів державної влади та реалізації ними державної політики. По-друге, демократичний політичний процес завжди є відкритим.

Ця специфіка політичного процесу у демократичних політичних системах має свій вплив на характер політичних конфліктів. За цієї причини демократію досить часто характеризують терміном “суспільного самоврядування”. Тому, говорячи про причини виникнення політичних конфліктів у демократичних політичних системах, було б не зовсім коректно посилатись на факт протистояння держави і суспільства, оскільки держава в даному випадку представляє не свій власний інтерес, а загальний політичний інтерес, який асоціюється з тією більшістю членів суспільства, що висловили свою підтримку тим чи іншим політикам, політичним партіям, програмам політичного, соціально-економічного, культурного розвитку.

На відміну від цього, причиною виникнення політичного конфлікту у недемократичних політичних системах є практично завжди чи протистояння між державою (що уособлюється політичною елітою, яка спромоглась сконцентрувати в своїх руках всю повноту політичної влади) і суспільством, чи протистояння всередині самої владної еліти. Хоча останній з варіантів являє собою не стільки політичний конфлікт як боротьбу інтересів, скільки типовий приклад боротьби за владу на закритому і непрозорому для більшості громадян політичному просторі. Причому, протистояння між державою і суспільством у недемократичних політичних системах має не випадковий характер, а є субстанційною ознакою цього типу політичних систем.

У підрозділі 3.3. “*Політико-правові основи розв’язання політичних конфліктів*” дисертант детально аналізує основні методи розв’язання політичних конфліктів, які застосовуються у різних політичних системах. На основі аналізу робиться висновок про необхідність правового сприяння (шляхом забезпечення належної нормативно-правової і законодавчої бази) більш широкому залученню тих методів, які є методами “вирішення” політичних конфліктів. Це насамперед методи консенсуального протистояння, переговорів, арбітрування, посередництва. Як протилежну групу методів (вони є властивими для недемократичних політичних систем) дисертант розглядає методи “зняття” і “регулювання” політичних конфліктів (знищення опонентів, затягування політичного конфлікту, силовий тиск, політична маніпуляція).

Для того, щоб збільшити питому вагу методів вирішення політичних конфліктів, необхідна обов’язкова діяльність у двох напрямках. З одного боку, це загальне підвищення політичної культури учасників політичного процесу, які шляхом формування спільної аксіологічної шкали політичних цінностей (чи точніше – цінностей політики) створюють підмурки для більш широкого залучення

консенсуальних методів розв'язання політичних конфліктів. З іншого боку, – це подальше розроблення законодавчої основи, яка дозволяє таким чином впорядкувати та організувати відносини всередині системи органів державної влади, а також між цими органами влади та елементами громадянського суспільства, щоб у політичному процесі якомога менше поставали питання стосовно “компетенції” та “кола прав і повноважень”.

У **висновках** відзначається наступне:

- На сьогоднішній день існують всі підстави виділити три базові методологічні підходи до аналізу політичного процесу. По-перше, це інституційний підхід. В його основі лежить настанова на аналіз трансформацій різноманітних політичних інститутів. По-друге, – структурно-функціональний підхід. Його базовою категорією є взаємодія між політичною системою та соціальним середовищем, в якому вона функціонує. Тому прихильники цієї методології намагаються дослідити політичний процес як систему стимулів і реакцій, які відображають взаємовплив соціального середовища і політичної системи. По-третє, – біхевіоральний підхід. В основу дослідження політичного процесу цей підхід покладає поняття “політичної поведінки”, як основного суб'єкта політичного процесу, розглядає окремі особистості або відносно невеликі групи людей. Внаслідок цього з позиції біхевіоральної методології політичний процес постає як своєрідний сумарний вектор політичної поведінки окремих учасників політичного процесу. Однак кожен з перелічених підходів схильний до абсолютизації якоїсь однієї зі сторін, або одного з аспектів політичного процесу. Тому, на думку автора, найбільш перспективним напрямом майбутніх досліджень політичного процесу слід вважати спробу розбудови синтетичної теорії політичного процесу, яка б включала в себе елементи всіх трьох представлених методологічних програм.

- Описуючи політичний процес як динаміку розгортання політики, є маємо всі підстави, щоб виділити два основні типи змін, які відбуваються з учасниками політичного процесу. Ці зміни можуть мати кількісний та якісний характер. У першому випадку політичний процес постає у формі політичного розвитку, коли ми спостерігаємо вдосконалення або деградацію певних політичних інститутів. Тобто, змінюються кількісні показники, що описують окремі елементи політичної системи. У другому випадку йдеться про політичну трансформацію. Її результатом є поява нових політичних інститутів, нових норм, які регулюють політичний процес, нових суб'єктів політичного процесу, і т.д., що дозволяє констатувати якісну зміну в політичній системі.

- Попри широкі можливості типологізації політичних процесів, було б неправильно відмовлятися від цілісного погляду на політичний процес. У цьому сенсі, незалежно від масштабу, авторів, місця та значення політичного процесу, завжди можна досить чітко відокремити його від усіх інших суспільних процесів. Тобто, будь-який політичний процес може бути представлений як своєрідна інваріантна модель, в якій політичні актори здійснюють послідовні політичні дії,

спрямовані на реалізацію своїх або репрезентованих ними інтересів, завдяки здобуттю влади. Таким чином, поряд з конкретними дослідженнями окремих типів політичних процесів, ми отримуємо базис для подальшої розбудови загальної теорії політичного процесу, яка дозволить не лише описувати характер протікання сучасних політичних процесів, але й на науковій основі визначити перспективи їх подальшого розвитку.

- Застосовуючи поняття “демократизації” політичного процесу, йдеться насамперед про забезпечення таких двох вимог, як: а) гарантування права на політичну участь для всіх без винятку громадян; б) гарантування прозорості політичного процесу. При цьому, підкреслюючи необхідність залучення до політичного процесу якомога більшої кількості громадян, слід зазначити, що політична участь може реалізовуватись не тільки у безпосередній формі, але й через чисельні опосередковуючі інститути. Таким чином, демократизація політичного процесу, як якісна ознака успішності транзиту, означає насамперед розширення соціальної бази політики через включення до кола політичних акторів широких верств населення і окремих громадян

- Традиційно усталеною у вітчизняній політології слід визнати одну з модифікацій інституційного підходу до аналізу політичного процесу. Її специфіка полягає у тому, що предметом дослідження є ті політичні інститути, які дозволяють реалізовувати діяльність держави, партій, суспільних організацій і рухів і т.д.. Тобто, найбільш значущим елементом політичного процесу виступає створення механізмів контролю над політичними інститутами і насамперед – інститутом державної влади. Подібне ставлення до політичного процесу має свої логічні та історичні джерела, оскільки характерна для недемократичних політичних систем недорозвиненість інститутів громадянського суспільства змушувала дослідників акцентувати увагу насамперед на державі та органах державної влади як єдиних суб'єктах політичного процесу. Очевидно, що в сучасних умовах подібний методологічний підхід потребує перегляду, оскільки неухвага до інших суб'єктів політичного процесу означатиме відставання політичної науки від об'єктивного плину тих політичних змін, які відбуваються в Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Волинський А.К. Актуальні проблеми визначення специфіки політичного процесу в період суспільно-політичних трансформацій // Держава і право. Збірник наукових праць. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2002. – Вип.18. – С.459-466.

2. Волинський А.К. Політичні конфлікти і методи їх розв'язання в умовах реформаційних політичних процесів // Держава і право. Збірник наукових праць. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2002. – Вип.22. – С.672-680.

3. Волинський А.К. Стадії політичного процесу: політико-правові основи класифікації // Політичний менеджмент. – Український науковий журнал, 2004. – Вип. №1 (4). – С.41-52.

4. Волинський А.К. Ідеологічна структуризація суспільних політичних інтересів // Політичний менеджмент. – Український науковий журнал, 2004. – Вип. №5 (8). – С.71-81.

5. Волинський А.К. Політичний конфлікт: правові аспекти врегулювання // "Верховенство права і права людини в Україні": Матеріали 1У Всеукраїнської науково-практичної конференції (17-18 квітня 2003 р.). – Острог, Національний університет „Острозька Академія”, 2003. – С.120-121.

АНОТАЦІЯ

Волинський А.К. Теоретико-методологічні основи аналізу політичного процесу у сучасній політичній науці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. - Одеська національна юридична академія. Одеса, 2006.

У дисертації подається комплексне висвітлення теоретико-методологічних основ аналізу політичного процесу, як він досліджується та інтерпретується у сучасній політичній науці. На підставі аналізу політичних теорій розкриваються концепції політичного процесу, здійснюється критична реконструкція моделей класифікації стадій політичного процесу, висвітлено двосторонній характер політичного процесу як взаємодії держави та громадянського суспільства, аналізується політико-правові основи реалізації політичного процесу, описуються причини дестабілізації політичного процесу, розкривається роль політичного конфлікту у протіканні політичних процесів та можливі шляхи їх розв'язання в умовах демократичних і недемократичних політичних систем. За допомогою розробленої системи категорій (стадії політичного процесу, політичний інтерес, політична участь, політична діяльність, політична активність, політичне функціонування) виявлено й описано закономірності політичного процесу у стабільних та перехідних політичних системах, надано характеристики процесу розроблення і реалізації політики, висвітлено типи та механізми зв'язків між суб'єктами політичного процесу.

Ключові слова: політичний процес, політична система, політична участь, політичне функціонування, конфлікт, громадянське суспільство, держава, демократичний транзит.

АННОТАЦИЯ

Волинский А.К. Теоретико-методологические основания анализа политического процесса в современной политической науке. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2006.

В диссертации дан комплексный анализ теоретико-методологических основ исследования политического процесса с точки зрения современной политической науки. На основе анализа

политических теорий изучены концепции политического процесса, представлена критическая реконструкция моделей классификации, стадий политического процесса, описан двухсторонний характер политического процесса как взаимодействия государства и гражданского общества, проанализированы политико-правовые основы реализации политического процесса, выявлены причины дестабилизации политического процесса, показана роль политического конфликта в ходе протекания политических процессов, а также возможные пути их разрешения в условиях демократических и недемократических политических систем.

С помощью проанализированной автором системы категорий (стадии политического процесса, политический интерес, политическое участие, политическая деятельность, политическая активность, политическое функционирование) выявлены и описаны закономерности политического процесса в стабильных и переходных политических системах, представлена характеристика процесса реализации, политики, охарактеризованы типы и механизмы взаимосвязей между субъектами политического процесса.

Проведенное диссертантом исследование позволило выявить то обстоятельство, что современная политическая наука предполагает возможность изучения политического процесса, по крайней мере в двух основных аспектах его проявления: как универсальный способ существования политических систем, и как форму реализации конкретных политических действий. В последнем случае политический процесс теряет свои универсальные качества и становится отражением тех или иных политических действий, направленных на достижение различных политических целей. В связи с чем попытки создания целостной теории политического процесса предполагают синтез стадийно-динамического (анализ стадий политического процесса) и векторного (исследование процессов политического участия и политического функционирования) подходов в описании политического процесса. Эта методология позволяет охарактеризовать основных субъектов политического процесса, выявить причины их активности, способы и механизмы политической деятельности, объяснить возможности упорядочивания отдельных политических интересов и общие перспективы развития политической системы.

В ходе исследования такой формы протекания политического процесса как политический конфликт, было установлено, что он является неотъемлемой частью любого политического процесса, существование которой объясняется как плюрализмом основных субъектов и агентов политического процесса, так и разнообразием тех базисных общественных потребностей и интересов, которые реально конституируют сложную ткань политической жизни социума. Таким образом, политические конфликты превращаются из крайней формы проявления противостояния политических субъектов в эффективный способ обеспечения политического развития социума.

Представленный в диссертации материал может использоваться в процессе преподавания в высшей школе Украины таких дисциплин, как политология, история политических и правовых

учений, теория политических институтов и процессов, сравнительная политология. Предложенные в диссертации предложения автора по поводу упорядочивания правового обеспечения политического процесса и путей развития законодательной основы его стабилизации в современной Украине могут быть использованы как научно-теоретический материал, который содействует дальнейшему проведению в Украине политической реформы и формированию эффективно функционирующей политической системы.

Ключевые слова: политический процесс, политическая система, политическое участие, политическое функционирование, конфликт, гражданское общество, государство, демократический транзит.

SUMMARY

Volinsky A.K. Theoretical and methodological foundations of political process analysis in the contemporary political science. – Manuscript.

Thesis on obtaining of a scientific degree of Candidate of political sciences in a specialty 23.00.02 – political institutes and processes. – Odessa National Law Academy, Odessa, 2006.

The dissertation proposes complex analysis of theoretical and methodological bases of political process research from the point of view of a contemporary political science. The author investigates fundamental concepts of political process, gives the critical reconstruction of classification models of political process's stages, describes the combined character of political process as f series of interactions between the state and civil society, analyses the political and legal bases of realization of political process, shows the reasons of political process destabilization, describes the role of the political conflicts in the course of political processes, and the possible ways of their solution in conditions of democratic and non-democratic political systems.

With the help of the system of categories such as: the stages of political process, political interest, political participation, political action, political activity, political functioning, the author studies the laws of political process in stable and transitive political systems, proposes the characteristic of policy realization process, describes the types and mechanisms of interrelations between the subjects of political process.

Key words: political process, political system, political participation, political functioning, conflict, civil society, state, democratic transit.